

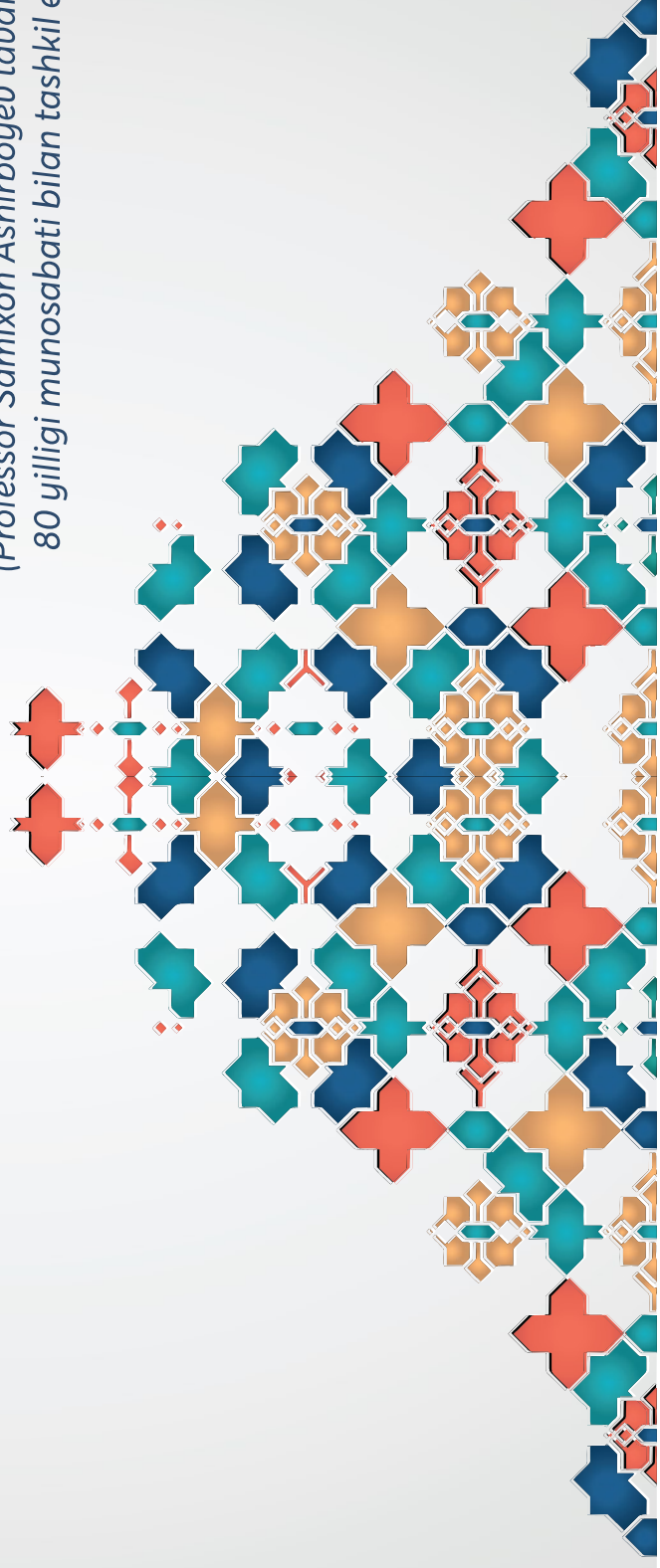

“O‘ZBEK FOLKLORI VA SHEVALARI TADQIQOTLARI: AMALIYOT, METODOLOGIYA, YANGICHA YONDASHUV”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy
konferensiya materiallari

2026-yil 23-may

*(Professor Samixon Ashirboyev tavalludining
80 yilligi munosabati bilan tashkil etilgan)*

“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari
/ Mas’ul muharrir: Sh.Sirojiddinov. – Toshkent, 2026. bet.

Mas’ul muharrir:
Shuhrat Sirojiddinov
filologiya fanlari doktori, akademik

Tahrir hay’ati:

Normurodova N.Z. filologiya fanlari doktori, professor;
Jabborov N.A. filologiya fanlari doktori, professor;
Ashirboyev S. filologiya fanlari doktori, professor;
Tilavov A.X. filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Xidraliyeva Z.R. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Aliqulova H.Q. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;
Turdialiyev A.X. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Alimardanov E.I. filol.fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), kattao‘qituvchi;
Qodirov U.A., katta o‘qituvchi.

Ushbu to‘plamda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universitetida 2026-yil 23-mayda o‘tkazilgan **“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari hamda filologiya fanlari doktori, professor Samixon Ashirboyevning tabarruk yoshi munosabati bilan yo‘llangan tabriklar o‘rin olgan.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriat talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi foydalanishlari mumkin. Maqolalar sifati, mazmuni va haqiqiyliги uchun muallifning o‘zi javobgar hisoblanadi.

15	Dilnavoz ASATULLAYEVA, Buxoro shevalarida uchrovchi morfonologik o'zgarishlar va ularning tahlili, so'z asosida yuz beradigan o'zgarishlar	332
16	Dinara ALLAMURATOVA, Qaraqalpaq xaliq jan'lt'pashlari tilinde sinekdoxalar	335
17	Navruza MAMAJONOVA, Topishmoqlarning kognitiv-semantik modeli	337
18	Nodir MUXAMMADIYEV, Qashqadaryo viloyati o'zbek shevalarida o'zlashma birliklarning uslubiy va sinonimik xususiyatlari	340
19	Iroda UMARALIYEVA, Fitonimlarning dialektal tabiati haqida ba'zi mulohazalar	347
20	Umida USMONOVA, Eskirgan atov birliklarning yangi o'zlashma va neologizmlar bilan almashinuvi	351
21	Aziza JUMABOYEVA, Ijobiy istak birliklarining uslubiy xususiyatlari	356
22	Doniyor TOJIBOYEV, Hoji Muin publitsistikasida qo'llangan sifatlashlarning funksional – uslubiy imkoniyatlari	360
23	Maftuna AHMADJONOVA, Zamonga oid leksemalarning tarixiy-semantik ko'chishi: bugun leksemasi misolida	363
24	Gavhar TOSHEMIROVA, Po'ltkan shoir ijrosidagi "Gulnor pari" dostonining morfologik xususiyatlari (bulung'ur dostonchilik maktabi misolida)	366
25	Maxfuza OZOTBOYEVA, Diskursiv shaxs va uning badiiy matndagi kommunikativ vazifalari	370
26	Aziza ABDUSAMATOVA, Turkiyadagi etnik o'zbeklar shevasi o'rganilishining dolzarbligi	373

4-O'ZBEK FOLKLORSHUNOSLIGINING DOLZARB MASALALARI VA O'RGANILISH TARIXI

1	Shomirza TURDIMOV, Qo'shiqlarda an'anaviy qaytariqlar 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/CCZQ6807	377
2	Tohir SHERMURODOV, "Alpomish" dostonida islomiy-ma'rifiy tafakkur ifodasi 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/VCOP1093	381
3	Ilhom SAYITQULOV, O'zbek xalq eposida jang tasvirlarining badiiy funksiyasi,	385
4	Iroda ERNAZAROVA, Nigora TO'XTAQULOVA, Xalq qo'shiqlari matnida "ko'z" bilan bog'liq ifodalarning badiiy tahlili 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/LGVB6694	388
5	Kamoliddin EGAMQULOV, Azim shoir ijodida an'ana (Chiroqchi dostonchilik maktabi) 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/HVUU6964	391
6	Ilhomjon DARMONOV, O'zbek shomon afsonalarining obrazlar tizimi 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/LNCQ8085	395

**PO'LVKAN SHOIR IJROSIDAGI "GULNOR PARI" DOSTONINING
MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI (BULUNG'UR DOSTONCHILIK MAKTABI
MISOLIDA)**

**MORPHOLOGICAL FEATURES OF THE EPIC "GULNOR PARI" IN POLKAN
SHO'IR'S PERFORMANCE (ON THE EXAMPLE OF THE BULUNGUR EPIC
SCHOOL)**

Gavhar TOSHTEMIROVA,

ToshDO'TAU tayanch doktoranti

10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/TVGF3117

Annotation. *This article investigates the morphological level of the epic "Gulnor Pari" performed by Muhammadjon Jomurot o'g'li Polkan Sho'ir, a prominent representative of the Bulungur epic school. The study illuminates phenomena typical of epic speech such as elision, syncretism of cases, and the role of dialectal variants in the meter and artistic quality of the epic. It also attempts to scientifically substantiate the specific internal grammatical regularities of the language of folk epics.*

Key words: *Bulungur epic school, Polkan Sho'ir, "Gulnor Pari", morphological level, elision, syncretism, Kipchak dialect, syllabic meter, epic speech.*

O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi namunalarini lingvistik jihatdan tadqiq etish o'zbek tili tarixi va dialektologiyasining qorong'u sahifalarini yoritishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, o'ziga xos an'analari bilan ajralib turuvchi Bulung'ur dostonchilik maktabining yirik vakili Muhammadjon Jomurot o'g'li Polkan shoir tili o'zbek shevalarining, xususan, qipchoq lahjasining arxaik va dialektal qatlamini o'rganishda boy material bera oladi. Shoir ijrosidagi "Gulnor pari" dostonining morfologik xususiyatlari quyidagi bir necha sathda tahlil etilgan.

I. Jo'nalish kelishigidagi qisqarishlar (Morfologik reduksiya). Polkan shoir tilida qipchoq shevasiga xos bo'lgan jo'nalish kelishigining qisqargan shakllari tizimli ravishda uchraydi. Adabiy tildagi -ga/-ka affikslari o'rnida -a/-na variantlarining ishlatilishi nafaqat sheva xususiyati, balki qadimgi turkiy til elementlarining lisoniy relikti (saqlanib qolgan shakli) sifatida yashab kelayotganidan dalolat beradi. Ushbu matn mazmuni ilmiy jihatdan juda asosli, biroq uning tahriri va bayon uslubini yanada jozibador va akademik standartlarga mos holatga keltirish mumkin. Ayniqsa, affikslar tushib qolgan o'rinlarni to'ldirish va terminologik aniqlik kiritish lozim. Masalan: "mening o'zima" (196 – bet) – adabiy tilda: o'zimga, "sening o'zinga" (112 – bet) – adabiy tilde esa o'zingga kabi va hokozo.

Tilshunos olim S. Mutallibov ta'kidlaganidek, bunday qisqarishlar epik an'ananing barqarorligini ta'minlovchi arxaik reliktlar bo'lib, doston tilining tarixiy ildizlarini ko'rsatadi. Morfologik eliziya faqat til tejamkorligi emas, balki dostonning metrik (vazn) qat'iyatini ta'minlovchi vositadir.

II. Lisoniy iqtisod: Epik eliziya va vazn. Dostonda barmoq vaznining bo'g'in soni (odatda 7, 8 yoki 11 bo'g'inli) qat'iy me'yor hisoblanadi. Baxshi she'riy tizimda musiqiylik va bo'g'inlar muvozanatini (ritmini) saqlash maqsadida so'z va fe'l shakllarini morfologik siqilishga (eliziya) uchratadi (1 – jadval). Bu hodisa doston tilida lisoniy tejamkorlik qonuniyatining yorqin namunasidir. Masalan, ortiqcha bo'g'in vaznni buzsa, baxshi kelishik yoki shaxs – son qo'shimchalarining qisqargan shaklidan foydalanib, badiiy yaxlitlikni ta'minlaydi.

1 – jadval. “Gulnor Pari” dostonidagi eliziya va fonetik qisqarishga uchragan ba'zi so'zlarlar

Adabiy shakli	Dostondagi varianti	Hodisa turi
Olib keling	Op keng	To'liq morfologik eliziya
Duo qiling	Duo qing	Fonetik tushib qolish
Bo'lib	Bo'p	Labial assimilyatsiya va qisqarish

Professor A. Ishayev qayd etganidek, bunday qisqarishlar doston sur'atini (tempini) oshirish va vaqtni tejashning lingvistik richagidir [3].

Xalq og'zaki ijodi namunalarining, xususan, epik asarlarning yashash tarzi bevosita variantlilik (вариабельность) hodisasi bilan bog'liq. Doston variantlari – bu asar syujetining turli ijrochilar (baxshilar) tomonidan o'ziga xos talqin qilinishi, mahalliy dostonchilik maktablari an'analari va baxshining individual mahorati natijasida yuzaga keladigan ko'rinishlardir.

Folklorshunos olim To'ra Mirzayev ta'kidlaganidek: “Doston varianti deganda, ma'lum bir asarning mazmuni, syujet chizig'i va obrazlar tizimi saqlangan holda, uning turli ijrochilar tomonidan kuylangan va bir – biridan badiiy – uslubiy jihatdan farq qiluvchi namunalarini tushunamiz” [1].

Dostonlarda variantlarning shakllanishiga quyidagi omillar sabab bo'ladi:

1. Hududiy omil: Turli dostonchilik maktablari (Bulung'ur, Nurota, Qizilcha va b.) bir xil syujetni o'z dialekti va mahalliy an'analarga moslab ijro etadi.

2. Ustoz – shogird an'anasi: Shogird ustozidan o'rgangan matnni ijodiy qayta ishlab, unga yangi motivlar qo'shishi mumkin.

3. Baxshining ijodiy salohiyati: Baxshi nafaqat ijrochi, balki improvizator (yaratuvchi) hisoblanadi.

Biroq, o'zbek dostonchiligida "Gulnor pari" dostoni ushbu an'anaviy qolipga tushmaydi. Mazkur doston faqat Muhammadjon Jomurod o'g'li Po'ltan shoir tomonidan kuylangan bo'lib, uning boshqa baxshilar repertuarida uchramasligi yoki boshqa variantlarining yo'qligi asarning o'ziga xos tabiatini belgilaydi.

Akademik Hodi Zarifov Po'ltan shoirning epik mahoratini baholab, uning repertuaridagi ayrim dostonlar o'zining kompozitsion mukammalligi va "shaxsiy mualliflik" muhri bilan boshqa variantlardan ustun turishini qayd etgan edi [2]. "Gulnor pari" misolida variantlilikning yo'qligini doston matnining murakkab poetik qurilmasi va Po'ltan shoirning individual uslubi bilan izohlash mumkin. Bunday hollarda, doston matni "invariant" (o'zgarmas) xarakter kasb etadi va u baxshi vafotidan so'ng o'sha holicha "muzlatilgan" shaklda fanga ma'lum bo'ladi [3].

Shu nuqtayi nazardan, variantlilik muammosini o'rganishda "Gulnor pari" dostonini "yagona matnli doston" sifatida tadqiq etish, baxshining matn yaratish mahoratini ochib berishda muhim ahamiyatga ega. Misol: "Yuragi oshday qaynab". Hech bir boshqa baxshida qahramon g'azabi osh pishirish jarayoniga qiyoslanmaydi. Bu Po'ltan shoirning o'ziga xos "uslubidir. Ular epik qahramonni oddiy xalqqa yaqinlashtirish uchun o'zbekning milliy taomini dostonning eng dramatik joyiga olib kiradi. "Ko'zi chappa tos bo'ldi" – o'zbek ro'zg'oridagi oddiy idish, ko'zning shaklini idishga qiyoslash orqali tinglovchida aniq vizual tasvir uyg'otadi. Boshqa maktab baxshilari ijodida bunday "maishiy realism" deyarli uchramaydi, Po'ltan shoir esa uni san'at darajasiga ko'targan.

Klassik dostonlarda qahramon ko'zi yo arslonga, yo lochinga o'xshatiladi. "Gulnor pari" dostonida esa kutilmagan, biroq o'ta aniq o'xshatishlar qo'llaniladi. "Ko'zi pishakning ko'ziday tovlanib" - bu yerda "pishak" (mushuk) obrazi orqali qahramonning nafaqat jasorati, balki undagi ayyorlik va xavf – xatarni ko'rsatish mahorati yotadi. Bu tasvirlar faqat Po'ltan shoir ijodigagina xosdir, shuning uchun boshqa variantlarda uchrashi qiyin.

III. Kelishiklar sinkretizmi va dialektal qatlam. "Gulnor pari" dostonida xalq shevalariga (dialektal qatlamga) xos bo'lgan kelishik sinkretizmi juda ko'p uchraydi. Bu holat tilning jonli va og'zaki xususiyatini ko'rsatadi. "Gulnor pari" dostonida qaratqich (- ning) va tushum (- ni) kelishiklarining bir xil -n yoki -in shaklida qo'llanishi (sinkretizm) kuzatiladi. Bu holat qipchoq lahjasining o'ziga xos belgisi bo'lib, matnning arxaik qatlamini boyitadi. Misol: "Xotin" (xotinining – qaratqich kelishigi vazifasida), "Bo'ynin" (bo'ynini – tushum kelishigi vazifasida) kabi so'zlar.

B. To'ychiboyev tahliliga ko'ra, bu qorishish dialektal xususiyat bilan tarixiy sinkretizmning sintezidir [4]. "Gulnor pari" dostonidagi bu dialektal xususiyatlar xalqning tarixiy nutqini, fonetik va grammatik o'zgarishlarni o'zida saqlab qolganligi bilan lingvistik ahamiyat kasb etadi.

Po'ltan shoir ijodi o'zbek shevalarining (aynan qipchoq lahjasining) morfologik imkoniyatlarini epik nutqqa muvaffaqiyatli adaptatsiya qilinishini ta'minlagan.

Doston tili adabiy til me'yorlaridan farq qilsa-da, o'z ichki grammatik qonuniyatlariga ega polidialektal manbaadir.

Morfologik eliziya faqat til tejamkorligi emas, balki dostonning metrik (vazn) qat'iyatini ta'minlovchi vositadir.

Doston matnlaridagi kelishik sinkretizmi tilning qotib qolmaganligi, balki zamonlar osha jonli so'zlashuvda moslashuvchan bo'lganligini namoyon qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Зарифов Х.Т. Ўзбек фольклоршунослиги масалалари. – Тошкент: Фан, 1973. Б. 126.
2. Mutallibov S. Morfologiya va til tarixi. – Toshkent: Fan, 1967. – B. 84-89.
3. Ishayev A. O'zbek shevalari morfologiyasi. – Toshkent: Fan, 1982. – B. 110-115.
4. To'ychiboyev B. O'zbek dialektologiyasi. – Toshkent, 2005. – B. 54 – 58.
5. Мирзаев Т. Халқ бахшиларининг эпик репертуари. – Тошкент: Фан, 1979. – Б. 54.
6. Саримсоқов Б. Фольклор: жанрлар тизими ва поэтикаси. – Тошкент, 2004. – Б. 48.

